

ról van szó, s így – megítélésem szerint – a József Attila-i „varázserő” is metafora, amelynek elméleti alapjait Hegel szövege teszi számunkra világossá.

S még valami. A „varázserő” azonosításának hegeli fölvezetéséből már idéztem egy keveset. Nem árt azonban egy kicsit hosszabban is idézni ezt a szöveghelyet: „A szellem élete azonban nem az az élet, mely fél a haláltól és tisztán tartja magát a pusztítástól, hanem az, amely elviseli a halált és fenntartja magát benne. A szellem csak úgy éri el igazságát, hogy az abszolút meghasonlottságban megtalálja önmagát” (Fenomenológia, 24.). József Attila ismerői tudják, ez a gondolat, más nyelvi köntösben ugyan, de később egyik kedvenc tétele lett a költőnek – gondoljunk csak a többször is fölhasznált mottóra: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni, ottan kell azt megtanulni, hogyan kell a dudát fújni.” (Ennek rövidebb változata 1932-ben, a *Külvárosi éj* kötetben bukkant föl, majd 1934-ben a *Medvetánc* kötet élére került.) S talán az sem véletlen, hogy a korábbiakban idézett „időzés” (amely, mint láttuk, tulajdonképpen a varázserő) maga is visszaköszön majd a költőnél: „Kinek szívében elidőz / a tigris és a szelíd őz.”

Summa summarum: József Attila már a művészetbölcseleti fragmentumok írása idején is ismerte a Fenomenológiát, s ez a fontos mű akkortól ott volt az általa olvasott filozófiai művek közt.

IRODALOM

- AGÁRDI FERENC 1957: *Emlékek*. In: *József Attila emlékkönyv*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp. 263–274.
- HEGEL, G. W. F. 1979: *A szellem fenomenológiája*. 3. kiad. Ford. Szemere Samu. Bp. (Filozófiai Írók Társaság Új folyam XIX.)
- JATC: József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Közread. Horváth Iván et al. Bp. 1995.
- NÉMETH ANDOR 1973: *Emlékiratok*. In: *A szélén behajtvva*. Bp.
- SZEMERE SAMU 1949: *Hegel filozófiájának magyar műszavai*. Magyar Nyelvőr, 331–336.
- SZÍVÓS MIHÁLY 1996: *Válság és eszmélet. József Attila filozófiai fejlődésének vázlatja 1935-ig*. In: „A Dunánál” *Tanulmányok József Attiláról*. Szerk. Tasi József. Bp. 59–76.

N. HORVÁTH BÉLA

Marxtól Marxig

A HEGEL, MARX, FREUD EMBERKÉPE



A *Hegel, Marx, Freud* keletkezését illetően nincs biztos adatunk. A tanulmánytöredék azonban nem előzmény nélküli, amint arra az elemzők rámutatnak. S abban is egységesnek tűnik az értelmezés, hogy a töredék központi kategóriája, a tudat, az öntudat, az emberi lényeg itt megfogalmazódó interpretációja az *Egyéniség és valóságig* nyúlik vissza. A *Hegel, Marx, Freud* közvetlen előzményének azonban *A szocializmus bölcselete* látszik. Azzal együtt, hogy két különböző struktúrájú, gondolati ívű és pragmatikájú szövegről van szó. Ami az utóbbit illeti, nyilvánvalóan közös vonás, a kor traumájának, a hitleri hatalomátvételnél az értelmezési kísérlete, a magyarázat megtalálása. Ez következetesebben történik meg *A szocializmus bölcselétében*, bár direkt megfogalmazásban a későbbi szövegben olvasható. Az az egyetlen szövegrész utal a politikai indíttásra, amely a történeti, politikai konstellációt leírja, s ami a filozófiai értelmezést inspirálta: „Ilyen körülmények között az a kérdés – miért nincs még szocializmus?” És a szövegrész gondolati és retorikus súlypontja: „– hogy lehet tehát, hogy egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak a fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?”¹

Ugyanerre a kérdésre keresi a választ *A szocializmus bölcselete* is. Ez a szöveg azonban élesen polémikus, erőteljesen konfrontatív a bolsevizmussal és a szovjet társadalmi gyakorlatokkal. Másrészt – noha csak elméletileg, az öntudat megzavarodása folyamatának aspektusából – a történelmi eseményeket, a németországi választásokat értelmezi, azokra reflektálva. Az értelmezés alapjául a bolsevizmus kritikája szolgál. S ebben a tekintetben valóban felvethető az a kapcsolat, amire Lengyel András utal², hogy a szöveg – és a vele összefüggésbe hozható újabban előkerült töredék – a *Miért nem én?* közelségében íródhatott. Persze az értelmezés szenvedélye mögött nem feltétlen a személyes sérelmet, a költő önérzetébe többszörösen is belegázoló moszkvai akcióra válaszoló sértődött dühöt kell látnunk. A miértekre, a kommunista mozgalom történelmi vereségére ugyanilyen indulattal keresi a választ Wilhelm Reich is *Mi az osztálytudat?* című brossúrájában, s némiképp a megtalált ok is hasonló. Reich is utópiának tartja azt a munkásmozgalmi tételt, amely a tömegek tudata és az osztálytudat közé egyenlőségjelet tesz. Érvelésében kárhoztatja a szovjet mintát, s az öntudat aspektusából bírálja a szovjet gazdaságmodellt is.³ Mind Reich, mind József Attila a történelmi eseményekre kíván magyarázatot találni, aminek kínzó szükségszerűsége emberileg érthető, amint Fejtő Ferenc visszaemlékezéséből is kitűnik: „Ime a kérdés, amelyen az 1933-as megrendülést követő időkben nemcsak József Attila töprengett, hanem vele egy időben szerte a világon megannyi gondolkodó ember, akinek számára a marxizmus nem konjunktúraeszme, de nem is dogmatikus rendszer volt, hanem kritikai és analitikus vizsgálódás a valóságon s a kritikai és analitikus

megfontolások alapján való cselekedet.”⁴ József Attila valóban nem fordult szembe a marxi történelemszemlélettel – mint Fejtő írja – de egy radikális gondolati változtatást végrehajtott: ellenkező utat bejárva mint Marx, aki a filozófiától jutott el az ökonómiáig. *A szocializmus bölcselete* a történelmi tapasztalatok konklúzióiként, a bolsevizmus marxi gazdaságtanától szakítva, az ősforrásig nyúl vissza, a „marxi bölcséletig”.

„Én – erről akarok szólni – azon a nézeten vagyok, hogy az *egész marxi bölcsélet kérdésköre azonagy az emberi tudat alakulásának kérdéskörével.*”⁵ fogalmazza meg József Attila szándékát, hogy – a történelmi analógiával élve – a feje tetejéről talpára állítsa Marxot, azaz újraértelmezze. „*Marxra* hivatkoznak a bolsevisták, de Marx gondolatait – bizonyára nem szántszándékkal – eredetiségükből kiforgatják.”⁶ – írja egy szállóigévé vált marxi citátum kapcsán, s a *Hegeli jogfilozófia kritikájához* című írásból idézi a teljes mondatot: „A kritika fegyvere semmi esetre sem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni, *azonban az elmélet maga is anyagi erővé lesz, amint a tömegeket megragadja.*”⁷ (A költő a *die Macht* szót nem a hatalom jelentésváltozattal, hanem az erővel fordítja.) József Attila – mint írja – a történelem alakulásától elválaszthatatlannak tartja a tudat alakulását, s az előbbi Marx-írásból idéz egy mondatot, amelyet némiképp saját költői praxisa elméleti alátámasztásául is értelmezhetünk, áthallást érezve a Marx-idézet és a Halász Gábornak írott levél poézis és valóság viszonyát taglaló részét illetően: „»Nem elegendő, hogy megvalósulásra törjön a gondolat, *magának a valóságnak is gondolatra kell törnie*« – más szóval: nem elegendő, hogy át akarják alakítani az emberek világát, a világot ehhez meg is kell érteniök.”⁸

A szocializmus bölcselete a szocialista forradalmat és a szocializmust mint társadalmi formációt értelmezi egy a költő által autentikusnak tekintett megközelítésben, ez pedig az öntudat. S a *Hegel, Marx, Freud*ban levezeti ezen principium marxi genealógiáját, a Hegel, Feuerbach, Marx metamorfózist. S az ember lényegét szembeállítva Feuerbach individuum felfogásával a marxi kiteljesedett kategóriában látja: „A társadalmi viszonyok összessége.”

József Attila elméleti forrása mindkét műben a fiatal Marx. Az 1932-ben megjelent *Frühschriften*⁹, a korábban nem ismert, fiatalkori írásokat közreadó kötetből idézi a maga fordításában *A hegeli jogfilozófia kritikájához* című írást, illetve a bevezetőjét. A későbbi tanulmányban több, ugyanebben a kötetben napvilágot látott írásból idéz, szemezget egy gondolatsor felépítéséhez, illetve alátámasztásul. Költőnk ekkori filozófiai irányultságát és elméletalkotó tevékenységét Lengyel András Marx hegelizálásának tartja, „vagy legalábbis a marxi életmű hegeli inspirációjának aktualizálása.”¹⁰ Magam inkább Marx freudizálását látom itt is. S nem a szöveg utolsó, a Freudnak szentelt részében, hanem a Marxot interpretáló mondatokban.

„A szocialista ember számára – úgymond – az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az ember nemzése, (illetve termelése: Erzeugung) az emberi munka által.”¹¹ – írja József Attila a marxi történelemfelfogást értelmezve, félbehagyva a mondatot. A *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című Marx-írásból idézett, illetve fordított mondat abból a részből származik, amely az Arisztotelész szájába adott példabeszédet cáfolja a világ és benne az ember önmaga általi termelődéséről. A József Attila által nem idézett második félmondat így folytatódik: „...mint a természetnek a ember számára való létrejövése, ily módon tehát megvan a szemléletes ellenállhatatlan bizonyítéka a maga önmaga általi

születéséről, a maga keletkezési folyamatáról.”¹² Mint a József Attila-fordításból is látható, Marx a *die Erzeugung* szót használja, amelynek első jelentése valóban a „nemzés”, „létrehozás”. Azaz az a biologizmus, amely a *Hegel, Marx, Freud* több vonatkozásában felmerül, nem a költő félrefordítása többnyire, hanem a Marx-szöveg¹³ sajátja.

József Attila vélhetően nemcsak azért fedezte fel magának a fiatal Marxot, mert a korábban nem ismert szövegek a reveláció erejével hatottak, hanem mert az így interpretálható Marx argumentációként szolgálhatott ahhoz a szemléleti fordulathoz, amely költészetében 1932-től érzékelhető, s amelynek deklaratív megnyilatkozása az *Egyéniség és valóság*. „Az egyén, illetve egyéniség tehát semmi módon nem fix vagy önálló alany, hanem társadalmi folyamat, a termelésnek tárgya és alanya, a társadalmi alanya és társadalmi tárgy”¹⁴ – olvasható az *Egyéniség és valóságban* a társadalmiasított egyénről, aki a termelésben termelődik, s teremti önmagát tárgyként és alanyként, a társadalmi viszonyok összességében. A *Hegel, Marx, Freudban* a *Tézisek Feuerbachról* című írásból idézett részben ugyanez az állítás fogalmazódik meg. „Az emberi lényeg a társadalmi viszonyok összessége”¹⁵ – írja József Attila az ember definíciójaként abban a gondolatsorban, amely az ember társas mivoltát, s illetén való determináltságát fejt ki. Az idézett Marx-mondat így hangzik: „Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.”¹⁶ A költő azzal, hogy rövidítette a mondatot, s az idézethöz kihagyta a „maga valóságában” részt, definícióvá tömörítette ugyan a kijelentést, de megfosztotta attól a vonatkozástól, amely ezen emberi lényeg valóságosságára, valóságára utalt. Nemcsak arról van szó, hogy Marx Feuerbach tételét vitatva, a feuerbach-i emberkép vallásos elvontságával állította szembe a társadalmiasított egyént, hanem a „valóságosság” ki is terjeszti az egyén értelmezhetőségét. Mégpedig abban a vonatkozásban, amely erőteljesen jelen van a *Hegel, Marx, Freud* szövegében, s az *Egyéniség és valóságban* csak az utolsó részben kap hangot. A *neurózis* részben a neurotikus egyén társadalmi lényegeként a nemi tevékenység zavara definiálódik: „A neurózis megnyilvánulása zavar a koituszban, a koitusz pedig, amint a pszichoanalízis igen helyesen tételezi, társadalmi tevékenység.”¹⁷ Azaz a „társadalmi viszonyok összességébe” beletartozik az ember nemi mivolta is, amint a *Hegel, Marx, Freud*hoz alapforrásként szolgáló *Gazdasági-filozófiai kéziratok* és a *Német ideológia* szövege ezt alátámasztja. Ez a kiterjesztés aztán meg is történik a József Attila-szövegben, amikor az ember lényegét még egyszer összegzi: „Minthogy az emberi lényeg a társadalmi viszonyok összessége, nyilvánvaló, hogy mind a tulajdonjog és az erkölcs, mind a tudományok és a termelési eszközök, mind az osztályok harca és a nemek viszonya az emberi lényeg valóságának megjelenései.”¹⁸

„Kategoriaiát Marx az emberek faji és nemi létéből származtatja”¹⁹ – olvasható a *Hegel, Marx, Freudban* az a tételszerű megállapítás, amely a József Attila-i Marxra hagyatkozó interpretációt eleve meghatározza, illetve kijelöli értelmezési koordinátáit. A „faj” szót és kategoriaiát a költő a Marx-szöveg „Gattung” kifejezéséből származtatja, legalábbis azt a szót így fordítja magyarra. Szabolcsi Miklós a Gattung „félremagyarázását” a freudi és a marx-i tanok összekapcsolásának eszközeként aposztrofálja.²⁰ Bókay Antal is a Gattung és a Gattungsverhältnis József Attila-i értelmezésében szűkítő tendenciát lát, mondván, hogy a költő a társadalmi és személyes lét eredetét biologisztikusan interpretálja²¹. Ez részben így is van. Annál is inkább, mert a két hivatkozott Marx-szöveg, a fiatal Marx azon szándékáról tanúskodik, hogy az emberi lényegét antropológiailag is értelmezze. Azaz a József

Attila-i szóhasználatnak semmi eszmei köze nincs a korabeli faj-fogalom ilyen vagy olyan értelmezéséhez, nem a „vér vegyészeti” (ahogy Németh László jellemzi) által kreált rászokra építő terminusként használja. A „faj” az emberiséget megnevező kategória, amelynek – ebben a József Attila-írásban – meghatározó jelentéstartalma az ösztönlét. Innét fogalmazódik meg a fentebbi Marx-kritika: „Jellemzi az is, hogy a nemiséget s vele az embert, hogy úgy mondjam, a testi lét szervei és nem ösztönei szempontjából nézi s a termelési eszközök oldaláról szemléli a társadalmat.”²² Nem elképzelhetetlen, hogy a fiziologizmus és biologizmus ilyen szembeállításának az oppozíciónak a nyoma, amely a pszichoanalízis–marxizmus vitában épp e két fogalom körül kristályosodott ki, s amelyet a költő jól ismert.²³

A biologizmussal azonosított ösztönlétet hiányoló József Attila jobbára a *Német ideológiából* hoz idézeteket, illetve töredékeket, amelyek – úgymond – a nemi tevékenység fiziologizmusát és gazdasági-termelő mivoltát interpretálják. Az idézetek többnyire töredékesek és bár illusztrálják az eredeti szöveg történelmi-szociológiai-biológiai konstellációját, az utóbbit hangsúlyozzák. Marx–Engels a történelem kezdetét bemutató részben – ahonnan az idézetek származnak – az emberi lét feltételeiként három alapvető szükségletet említ. A harmadik a szociális viszony csírájaként értelmezhető család, amely mint termelési produktum képződik. „A harmadik viszony, amely itt már eleve belép a történelmi fejlődésbe, az hogy az emberek, akik a saját életüket naponként újra megtermelik, kezdenek más embereket termelni, szaporodni – a férfi és nő, szülők és gyermekek közötti viszony, a család.”²⁴ Az, hogy József Attila értelmezésében a termelés biologisztikus is (mint korábban utaltunk az Erzeugung szóhasználatára), illetve a nemzés, a nemi aktus társadalmi relációban értelmeződik, az az autentikus marxi–engelsi forrásokra vezethető vissza. A *Német ideológia* az emberi élet termelését a munka tevékenységéhez sorolja, amikor is a nemzés társadalmi viszony – mint a József Attila által már nem idézett része a mondatnak állítja – mert több egyén együttműködése, mindegy, hogy milyen feltételek között, milyen módon és milyen célból történik. József Attila idézi a munkamegosztás eredetére vonatkozó megállapítást is: „A népesség szaporodásával »fejlődik« a munkamegosztás, amely eredetileg nem volt más, mint a munka megosztása a nemi aktusban.”²⁵ A költőt inspirálhatta az idézett mondat töredék egész szövegkörnyezete. A tudat mint társadalmi termék elsődleges formációjáról van szó. Ez a természetvallás, amelyet Marx–Engels állati eredetűnek nevez, illetve a kezdetleges társadalmi tudat: szükségyszerűség, hogy a környező emberekkel kapcsolatba kell lépni. Az emberi lét ezen szintje azonban csak abban a különbözik az állattól, hogy „az ember tudata helyettesíti az ösztönt, vagy hogy az ösztöne tudatos.”²⁶ E folyamat eredménye a népességszaporulat, amely pedig megteremti a munkamegosztást. József Attila azonban csak a nemi aktusra vonatkozó megállapítást idézi, a munkamegosztásra vonatkozó egyéb módozatokat nem. A *német ideológia* gondolatmenetét követve sorakoznak egymás után az idézetek, eljutva a tulajdonig, az egyenlőtlen elosztás formájáig, amelynek első kezdetleges változata a családban keresendő, ahol „az asszony és a gyermekek a férfi rabszolgái.”²⁷ Itt azonban a költő más forráshoz nyúl, nem követi a *német ideológia* a tudatformációkat bemutató fejtegetéseit, hanem a *Gazdasági-filozófiai kéziratok Magántulajdon és kommunizmus* című fejezetéből idéz, hosszan.

„A nőhöz, mint a közös gyönyör cselédjéhez és mint zsákmányhoz való viszonyban ki van mondva az a végtelen lealacsonyítás, amelyben az ember önmaga számára létezik, mert e viszonylat titkának megvan a maga *nem kétértelmű* határozott, nyilvánvaló, *feltárt* kifejezése a férfinek a nőhöz való viszonyában és abban a módban, ahogyan ez a közvetlen, természetes faji (nemi) viszony (Gattungsverhältnis) felfogásra jut. Az embernek az emberhez való közvetlen, természetes szükséges viszonya a *férfinek a nőhöz* való viszonya. Ennek a viszonynak a jellegéből következik, hogy az *ember* mint *faji lény* (Gattungswesen) mennyire lett magáé és mennyire fogta fel magát; a férfinek a nőhöz való viszonya az embernek az emberhez való legtermészetesebb viszonya.”²⁸ József Attila hűen az eredetihez, de sajátos módon fordítja az idézett szöveg első mondatában a nő értelmezését. Megváltoztatja a szavak sorrendjét, másrészt a német szöveg die Wollust szavát gyönyörként (és nem kéjként), a der Raub-ot zsákmányként (és nem prédaként), a die Magd-ot cselédként (és nem szolgálólányként) fordítja. Ez azonban összhangban van a Marx-szöveggel, az előforduló kifejezések jelentésváltozatait alkalmazza egyéni módon a költő. (A fordított szövegben hiányzik egy mondat. Másrészt a költő összevonja az általa fordított szöveg utolsó szó szerkezetébe – „mennyire a magántulajdon első pozitív megszületése” – beleapplikálja az általa már nem fordított következő mondatot. Az azonban nem megszületésről, hanem megszüntetéséről szól: „Die erste positive Aufhebung des Privateigentums”.²⁹) A Gattungswesen fordítása azonban más jelentéstartalmat kölcsönöz a szövegnek, mint a mai fordítás. Aligha véletlen, hogy József Attilánál a szó előfordulásakor a faji és nemi megjelölés együtt szerepel. Nem arról van szó, hogy nem találta meg a Gattung szónak azt a magyar nyelvi filozófiai megfelelőjét, amit a mai fordítások nembeli-ként adnak vissza. A költő érzékelhette a szó gyökerének etimológiájában a Gattin feleség, hitves jelenlétét is, azaz a szexualitásra való vonatkoztatást. Másrészt kétségtelen, a biológia az emberről mint fajról és mint faji lényről beszél. A József Attila-i fogalomhasználat a biológikumot (benne a nemiséget) mint szubsztanciális elemet tartalmazza, azzal együtt, hogy az emberi faj társadalmat alkotó képességéről is szól. „Az ember egyéni és nembeli élete nem különbözik – írja Marx, s a mondatból ezt a részt József Attila is idézi, a nembeli szó helyet a faji jelzőt használva – bármennyire úgy van is – [folytatódik a szöveg] – és ez szükségszerű –, hogy az egyéni élet létezési módja a nembeli életnek egy inkább *különös* vagy inkább *általános* módja, vagy minél inkább úgy van, hogy a nembeli élet egy inkább *különös* vagy *általános* egyéni élet.”³⁰ A Marx-szöveg Gattungscharacter fogalmának értelmezési lehetőségéről írja Erich Fromm: „Marx a Gattungscharacter alatt az emberi lényegét érti, nevezetesen azt, ami a történelmi processzus folyamatában az ember produktív tevékenysége által valóságossá válik”.³¹

A biologizmus erőteljesen érvényesül a szövegváltozatokban. Szinte az *Egyéniség és valóság* problémafelvetésére, de radikálisabb fogalmazásban, ismerhetnénk a [7. rész előző megfogalmazása] jegyzetű töredékben: „Minthogy maga Marx a nemi aktusban látta útnak indítottnak a termelést és a fejlődést, talán nem visszavetendő az analógia: az, hogy nincs még szocializmus, bár a termelési eszközök fejlettsége és a termelő erők megkívánják a gazdaságnak ezt a formáját, megfelel a pszichikai eredetű impotenciának és a frigiditásnak: a koituszból elmarad az orgazmus, bár a nemi szervek fejlettsége és az ösztönök megkívánják a nemi egyesülésnek ezt a formáját.”³² A biológia, a nemiség ilyen társadalmasítása arra a szemléletre utal, amely az egyes szövegekben kimutatott Reich-hatásban

érzékkelhető. Kevésbé radikális formában, de az analóg szemlélet a szövegforrás más helyén is megmutatkozik. „Ahogy a természetes élet föltételei a természetes szervek, úgy föltételei a termelő vagyis emberi életnek a termelő eszközök. A máj, a vese, a nemi és általában az összes szervek arra szolgálnak, hogy az egyes lények velük mind egyéni, mind faji életüket napról-napra újjátermeljék. A közös társas életnek ugyanilyen szervei a termelési eszközök.”³³

A *Hegel, Marx, Freud*ban a korai Marx-szövegek nem tájékozódásul, hanem argumentációként szolgálnak. A *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* a költő nemcsak eredeti szellemiséget és nyelviséget talált, hanem a társadalom olyan gondolati formáját is megellete, amelyet az ebben az időszakban keletkező műveiben maga is megfogalmaz. „A történelem egész mozgása ezért – ahogy a kommunizmus *valóságos* nemzési aktusa – empirikus létezésének születési aktusa –, éppúgy a kommunizmus gondolkodó tudata számára is *létrejövésének fogalmilag megragadott és tudott mozgása...*”³⁴ – olvasható Marxnál a kommunizmus keletkezéséről némiképp szokatlan frazeológiával. A kommunizmus céljáról írja Marx: „A kommunizmus a legközelebbi jövő szükségszerű alakja és energikus elve, de a kommunizmus nem mint olyan, az emberi fejlődés célja – az emberi társadalom alakja –”³⁵ Akkor tehát mi a kommunizmus? Nem az önlényegű és önelvű társadalmi formáció, s nemcsak a sokszor ismételt magántulajdon megszüntetése. A *Gazdasági-filozófiai kéziratokból* kibontakozó emberkép jelenthetett elsősorban oppozíciót József Attila olvasatában a korabeli kommunista mozgalommal és igazolást is nézeteihez. „A társadalmi tevékenység és a társadalmi élvezet semmiképpen sem *csakis* egy *közvetlenül* közösségi tevékenység és közvetlenül közösségi élvezet formájában egzisztál...”³⁶ – olvasható közösség és egyén viszonylatának interpretációja. Vagy másutt: „Az ember – bármennyire egy különös egyén is ezért, és éppen különössége teszi egyénné és valóságos egyéni *közöségi* lényé – éppannyira a *totalitás* is, az eszményi totalitás, a szubjektív létezésre a gondolt és érzett társadalomnak magáért valóan, mint ahogy a valóságban is mind a társadalmi létezés szemléleteként és valóságos élvezeteként, mind pedig emberi életnyilvánítás totalitásaként létezik.”³⁷ Noha az előbbieken idézett Marx-mondat a kommunizmus lényegét illetően abbamarad, tehát csak azt olvashatjuk, hogy mi nem a kommunizmus. Előbb azonban áll egy megfogalmazás, amely valószínűsíthetően megfogta József Attilát: „A szocializmus az ember *pozitív*, már nem a vallás megszüntetése által közvetített *öntudata*, mint ahogy a *valóságos élet* az ember pozitív, már nem a magántulajdon megszüntetése, a *kommunizmus* által közvetített valósága.”³⁸

A *Hegel, Marx, Freud* mindenesetre olyan módon polemikus, hogy az autentikus forrást mutatja fel egy az arra hivatkozó gyakorlattal szemben. (A kortársi visszaemlékezések elbizonytalanítóak a szöveg rendeltetését illetően.) A töredék a gondolkodástörténet folyamatába illeszti a marxizmust, de nem azért, hogy cáfolja azt. Még csak nem is kísérli meg újraértelmezni, hisz maguk az eredeti szövegek teszik ezt meg. Vagy legalábbis az értelmezések olyan koordinátáit nyitják meg, amelyekben az ember mint antropológiai lény hangsúlyozódik. Ezt konstataálta József Attila abban a megjegyzésében, amely szerint Marx materializálta a nemiséget. Az általa kiemelt idézetek mindenképp ezt mutatják. Az ember *Gattungswesen* mivoltát – ebben az interpretációban – a fajisága, nemisége közvetíti. Vagy ahogy az új természettudományt felvázoló részben e két fogalom együttesét

már összefoglalóan használja a társadalmi léttől megbetegedett emberre vonatkozóan: „...tudata azonban nem felel meg ösztönös (faji, nemi) létének ...”³⁹

A tudat által meghatározott létet értelmező tudomány nem magát a létet, hanem annak csak egy interpretációját vizsgálja az interpretáció elemzésével. Filozófiai szükségességét és terápiás mivoltát a költő az *Új szocializmust!* című cikkében hangsúlyozza: „A marxi elmélet filozófia, de pszichológia is. Humanizmus, de éppen a legemberibb jelenséget – az elmebetegséget és a neurózisokat nem lehet vele megérteni... A »szellemi természetéről« szóló marxi felfogás kritikáját itt kell kezdeni, a homo oeconomicusnál és nem a res oeconomicánál. A társadalmi fejlődés humanista elvét össze kellene vetni már az egyén szociális fejlődésének tanulmányozásával, a történelmi materializmust a pszichoanalízissel.”⁴⁰ Talán erről szólt volna a *Hegel, Marx, Freud*.

JEGYZETEK

1. József Attila Összes Művei (Szerk. Szabolcsi Miklós) III. Bp. 1958. Akadémiai 263. (a továbbiakban: JAÖM)
2. Lengyel András: A szocializmus mint „emberi öntudat”. In: Gondja kell a gondolatban. 207–234, Szeged 2005, Tiszatáj
3. Vö. N. Horváth Béla: Szocializmus és mélylélektan. In: Testet öltött érv Az értekező József Attila (Szerk. Tverdota György és Veres András) Bp. 2003 Balassi K. 130–141
4. Fejtő Ferenc: József Attila az útmutató. Bp. 2005 Népszava 16.
5. JAÖM III. 149.
6. JAÖM III. 148.
7. JAÖM III. 148.
8. JAÖM III. 148.
9. Der Historische Materialismus Die Frühschriften. Herausg. v. J. Landshut 1953 Kröner Verlag
10. Lengyel András 223.
11. JAÖM III. 265.
12. Karl Marx és Friedrich Engels Művei 42. kötet (a továbbiakban MEM) Bp. 1981 Kossuth K. 115.
13. Die Frühschriften 247–248
14. JAÖM III. 122.
15. JAÖM III. 265.
16. Die Frühschriften 340.
17. JAÖM III. 126.
18. JAÖM III. 264.
19. JAÖM III. 264.
20. Szabolcsi Miklós: Kész a leltár. Bp. 1998. Akadémiai K. 712.
21. Bókay Antal: Pszichoanalízis, freudizmus és marxizmus kapcsolata József Attila világképében. *Literatura* 1980. 2. 248–266, 258.
22. JAÖM III. 267.
23. ld. Erős Ferenc: Pszichoanalízis, freudizmus, marxizmus. Bp. 1986 Gondolat K.
24. Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia. Bp. 1974 Magyar Helikon 37.
25. JAÖM III. 266.
26. Marx–Engels: A német ideológia 39.
27. JAÖM III. 266
28. JAÖM III. 266.